

FORSKNING OM TECKENSPRÅK

XVIII

Johanna Mesch

DÖVBLINDAS TECKENSPRÅK
En pilotstudie

Stockholms universitet
Institutionen för lingvistik

Redaktörer: Inger Ahlgren
Brita Bergman

FÖRORD

Denna rapport är en fördjupad version av en uppsats som gjorts inom påbyggnadskursen för döva i teckenspråk 1989-90 vid Stockholms universitet.

Jag vill tacka min handledare Inger Ahlgren som gav värdefulla råd till rapportens innehåll och som gav uppmuntran att beskriva dövblindas teckenspråk.

Jag vill också tacka de försökspersoner som ställt upp frivilligt för inspelningar.

För granskningen av svenska språket vill jag framföra ett tack till Päivi Juvonen.

Johanna Mesch

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sid
1. Inledning	1
2. Om dövblinda	2
3. Om teckenspråk	3
3.1. Döva teckenanvändare	3
3.2. Dövblinda teckenanvändare	4
4. Material och analysmetod	4
5. Analys och resultat	8
5.1. Ansiktssignaler	8
5.2. Turtagning	10
5.3. Feedback	13
5.4. Upprepade tecken	14
5.5. Pekningar	16
5.6. Satstyper	18
5.7. Flermorfemiga tecken	20
6. Sammanfattning av resultaten	21
7. Diskussion och riktning för framtida forskning	22
Teckenförklaring och använda förkortningar	24
Litteraturförteckning	25

1. INLEDNING

Forskning om dövblindas kommunikation, särskilt teckenspråk är ringa såväl i Sverige som i världen. Det är en av orsakerna till att jag blev intresserad av dövblindas teckenspråk. När jag gick på dövskolans fanns det dövblinda elever i egen gruppundervisning på samma skola. Senare på olika arbetsplatser eller på fritiden träffade jag dövblinda, både barndomsdövblinda och dövblinda, som varit seende. Men ändå var det av en slump att jag fick en uppgift om dövblindas teckenspråk som forskningsobjekt i min uppsats på påbyggnadskursen för döva i teckenspråk 1989-90 vid Stockholms universitet. Den här rapporten grundar sig på uppsatsen.

Definitionen av dövblinda är krånglig (se avsnitt 2.). Det finns en stor grupp människor med olika slags hörselskador och synskador som använder sig av flera olika kommunikationssätt. För mig som är döv är teckenspråket som kommunikationsform den mest intressanta. Jag är intresserad av om och i så fall hur teckenspråket förändras när det förmedlas utan tillgång till sådana element i teckenspråket som mimik, gester osv. Därför koncentrerar jag mig på den lilla gruppen som använder teckenspråk.

Jag valde försökspersoner som förlorat sin syn efter att ha lärt sig teckenspråket i skolåldern och fortfarande använder teckenspråk som primärt språk. Syftet är att beskriva hur deras teckenspråk ser ut när de inte kan utnyttja de icke-manuella signalerna av teckenspråk. Kommunikationen mellan dövblinda personer kallas för taktill kommunikation där den ena personen håller i händerna på den andra som tecknar.

Det finns nästan ingen forskning om teckenspråkskommunikationen med och mellan dövblinda. Däremot finns det mycket forskning och artiklar om dövblindas sociala liv och kommunikation med bl.a. punktskrift och om punktskriftsservice (t.ex. Lundström 1992). Fuglesang har i en serie artiklar beskrivit hur det sk tvåhands-alfabetet används av norska dövblinda. (Fuglesang 1987 och 1988). Jag har hittills hittat bara en rapport om teckenspråk som döva danska elever med synskador använder (Heilelsen 1988) samt en rapport om hur dövblinda engelsmän kommunicerar med hjälp av teckenspråk och handalfabet (Hassinen 1990). Behovet av noggranna rent språkvetenskapliga analyser om dövblindas teckenspråk är därför stort.

Hassinen studerade den taktila kommunikationen hos dövblinda som samtalade med en tolk och använde handalfabetet som kommunikationsmetod. Hon studerade också teckenspråkskommunikationen mellan en dövblind och hans seende och hörande familjemedlemmar. Hassinen jämförde dessa två situationer med varandra med avseende på hur kroppshållning och handposition, lokalisering av tecken, turtagning och feedback signalerades. Rapporten är en ytlig betraktelse av hur dessa viktiga kommunikations-sätt, handalfabet och teckenspråk används. Hon ansåg att en djupare studie skulle behövas för att ge en bättre bild av dövblindas kommunikation.

Bättre kunskaper om dövblindas teckenspråk kan leda till större förståelse för dövblindas speciella behov som i sin tur kan utmynna i bättre tolkutbildning. Det kan också underlätta kommunikationen mellan dövblinda skolelever och deras lärare. I England (Reed och Sturley 1993) pågår ett treårigt projekt för att informera döva om Ushers Syndrom och anpassa verksamheten i dövföreningarna. Danskarna på Aaborgskolen har modifierat tecken med tanke på barn som är födda dövblinda. (Andersen och Thestrup 1993) (De som är födda dövblinda behöver enligt Andersen & Thestrup flera modifierade tecken för att kommunicera med den yttre miljön.

Vidare förändras tecken i det neutrala läget till kroppsnära tecken, tecken som utförs med direkt kroppskontakt). Såväl hörande som döva som kommer i kontakt med dövblinda bör känna till de dövblindas samtalsvillkor för att bättre förstå deras kommunikationsbehov. Dövblinda själva skulle också behöva kunskaper om sitt eget språk för att minska osäkerheten i kommunikationen. Kunskaper om dövblindas teckenspråk ger också ett nytt perspektiv på strukturen hos dövas teckenspråk, speciellt funktionen av de ickemanuella signalerna.

2. OM DÖVBLINDA

"Dövblind är den som har så nedsatt syn- och hörsselförmåga att påtagliga svårigheter föreligger i den dagliga livsföringen." (Ur FSDB:s stadgar). De dövblinda har svårt att få information genom pressen och svårt att hålla kontakt med omvärlden. De behöver speciell stöd för att kunna delta i undervisningen, i sociala aktiviteter osv. Dövblindhet behöver inte innebära att man är helt döv och blind utan man kan ha någondera syn- eller hörselrester eller båda kvar. Men handikappen försvårar varandra.

"Teckenspråket används främst av barndomsdöva dövblinda. Barndomsdöva brukar de personer kallas som har blivit döva vid så tidig ålder att de inte har kunnat tillägna sig det talade språket med hörseln. Deras naturliga språk är teckenspråket. När synen försvinner helt eller delvis kan de inte längre använda synen för att läsa av teckenspråket, utan de måste hålla i händerna på den som tecknar och kan på så sätt följa med i rörelserna och känna av dem. Givetvis försvinner en del av teckenspråkets uttrycksmedel för den som förlorar synen, t.ex. ansiktsuttryck, ögonrörelser och kroppsspråk." (FSDB 1992).

I Sverige finns det minst 1200 dövblinda (Statens handikappråd). En stor del av de dövblinda är äldre människor. Någon exakt siffra på antalet dövblinda går inte att ge, därför att det finns ett antal gränsfall, dvs personer som är i viss mån syn- och/eller hörsel-skadade. Ca 30 procent av de dövblinda är också barndomsdöva (FSDB 1992). Drygt hälften, dvs ca 200 (lågt räknat), av dem är teckenspråkiga.

Orsakerna till dövblindhet kan vara många. Den kan orsakas t.ex. av en virussjukdom, den kan vara följderna av en arbetsskada eller den kan bero på ärftliga faktorer. Retinitis pigmentosa eller RP är samlingsnamnet på en grupp ärftliga sjukdomar i näthinnan i den bakre delen av ögat. Kombinationen RP och svår hörselnedsättning kallas Ushers syndrom. Ca fem procent av de barndomsdöva drabbas av Ushers syndrom. En del av personer med Ushers syndrom är döva från födelsen och får stora besvär med synen under skoltiden. En del får hörselskada vid 4-10 års ålder och stora besvär med synen först efter skoltiden. (SRF 1991).

Kommunikationssätten inom dövblindgruppen varierar. Valet av kommunikationssätt påverkas av (1) när personen blivit handikappad, (2) hur gravt handikappet är och (3) vilket sinne som är det primärt handikappade. Dövblinda med grav synskada som blivit hörselskadade senare är en grupp för sig. De använder bl.a. hörapparat eller kommunicerar genom att med pekfingret skriva stora bokstäver (versaler) i handflatan på dem de samtalar med. Ett barn med medfödd syn- och hörselskada är ofta ett svårt handikappat barn med ytterligare handikapp, t.ex. utvecklingsstörning. Deras behov av individuellt varierande specialundervisning för att möjliggöra kommunikationen med omgivningen är stort.

De dövblinda som har Ushers syndrom, alltså de med primär hörselskada, använder i allmänhet teckenspråk. Några har problem med mörkblindheten eller inskränkt synfält, sk kikarsyn eller rorseende. De har svårt att se i dålig belysning och dessutom finns det risk att en del av tecknen kommer utanför deras synfält. När deras syn blir allt sämre blir de tvungna att använda taktil kommunikation.

3. OM TECKENSPRÅK

Teckenspråket kan betraktas som ett gestuellt-visuellt språk på grund av sin produktion och perception. Talat språk är däremot vokalt-auditivt (Bergman 1992). Det svenska teckenspråket är inte besläktat med den talade svenskan, utan är ett självständigt visuellt gestuellt språk, där information uttrycks med ansiktet och händer och avkodas med hjälp av synen. Den possessiva konstruktionen t.ex. motsvarande svenska "min bil" uttrycks ofta i svenskt teckenspråk med ett possessivt tecken följt av huvudordet, POSS-c BIL. Men possessivitet kan, om kontexten tillåter pekande, också uttryckas med två samtidigt utförda tecken:

Ex.(1)	vänster hand:	PEK-f
	höger hand:	POSS-c "den där (bilen) är min".

Teckenspråket är inte universellt, men det finns universiella drag hos teckenspråket: alla teckenspråk använder sig i teckenuppbyggnad av simultanitet, rörelse, ikonicitet och spatialitet. (Bergman 1982 och Brennan 1990). Simultaniteten, dvs den samtidiga förekomsten av båda händer som artikulatorer gör teckenspråket effektivt. Människan har stor kapacitet att ta emot samtidig information via synsinnet. Simultaniteten i teckenspråket utgörs inte enbart av händer som artikulatorer utan också andra kroppsdelar, bland annat ögonbrynen, näsan och munnen medverkar i processen. Rörelsen, själva artikulationen, är den mest komplexa aspekten i teckenstrukturen och har de största variationsmöjligheter. (För mer detaljerad beskrivning se Liddell & Johnson 1989 och Wallin 1994.) Spatialitet har en central funktion i teckenspråkets syntax, eftersom tecknen kan placeras rent konkret, rumsligt i olika positioner framför den tecknande eller i kontakt med någon kroppsdel. Det sista draget, ikonicitet, ger uttryck åt olika grader av likhet mellan språkliga uttryck och utomspråkliga strukturer. Tecknets betydelse kan härledas ur dess form. T.ex tecknet BOLL är direkt motiverat av referentens form och utseende. Det är bollens form som avbildas. ELEFANT är däremot ett tecken bildat med hjälp av en bas (snabel). (Bergman 1982, Brennan 1990).

3.1. DÖVA TECKENANVÄNDARE

I teckenspråkskommunikationen kan de döva deltagarna se varandra och teckna parvis eller i grupp. Man använder ansiktssignaler av olika slag för att uttrycka olika grammatiska egenskaper hos teckenspråket. De spelar stor roll i förmedlingen av bl.a. turtagning, feedback och i markeringen av olika slag av satser osv.

På föreläsningar kan många döva sitta bredvid varandra eller på olika platser i salen och titta på en och samma tolk. Ögonkontakt är ett villkor i ett teckenspråkigt samtal. Men det betyder inte att man tittar varandra i ögonen hela tiden. Lyssnaren "lyssnar" inte efter händerna och dess rörelser utan blicken är riktad i ansiktshöjd.

Dessutom kan döva teckna med varandra genom fönstret om inga synhinder finns, t ex när den ena sitter i bussen och den andra ute bredvid bussen. Döva kan även teckna till varandra på långt håll.

Teckenspråket behärskas också av hörselskadade, av vuxendöva och av en del hörande i varierande grad. Kommunikationen med hörande är oftast begränsad beroende på bristen av teckenspråkskunskaper hos de hörande.

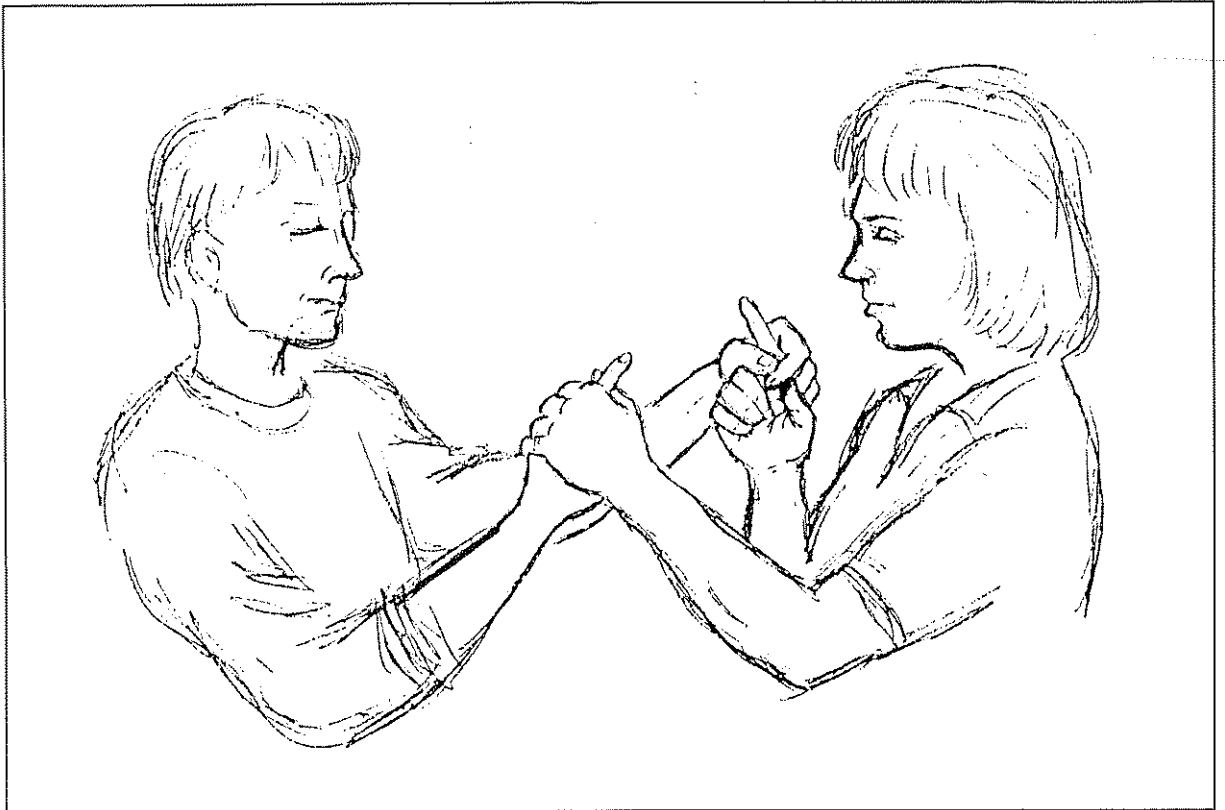
Som nämnt ovan är dövas teckenspråk inte internationellt men döva kan kommunicera över språkgränserna, men då genom att använda en anpassad, mer ikonisk språkform med improviserade, pantomimiska inslag (Bergman 1992).

3.2. DÖVBLINDA TECKENANVÄNDARE

Som tidigare nämnts orsaker RP en inskränkning av synfältet. Då påverkar det också teckenspråket. En person med RP har svårt att se vad andra tecknar, dvs en del av tecknen hamnar utanför hans/hennes synfält. Om synskadan är svår blir personen tvungen att hålla i händerna på den som tecknar för att uppfatta tecknen och rörelser. De synskadade döva har teckenspråk som primärt språk och kan teckna som förut. Jag använder i fortsättningen termen "dövblind" för de synskadade barndomsdöva av praktiska skäl.

Dövblinda är mycket beroende av tillgången till tolk, också för kommunikationen inom den egna gruppen. På möten sitter många dövblinda runt bordet med var sin tolk: en del har teckenspråkstolk, en del skrivtolkning med punktskrift eller skrivtolkning med stor stil, en del utnyttjar handalfabetstolkning och en del taltolkning. Tolken förmedlar budskapet från den ena dövblinda till den andra. På dövblindas informationsträffar, dövföreningars möten eller konferenser måste en dövblind alltid ha en fysisk närhet till sin tolk. Tolkningssituationen kan vara rätt ansträngande både för tolken och för den dövblinde.

På grund av handikappen är de dövblindas kommunikation alltså begränsad. Bara två kan delta samtidigt. Kommunikationen med hjälp av handalfabetet innebär armlängds avstånd till varandra för att förmedla budskapet taktilt-kinestetiskt mellan samtalspartnerna (Fuglesang 1988). Man kan inte samtala i grupp. Då två dövblinda pratar med varandra fyrhändigt fungerar händerna samtidigt dels som lyssnarhand och dels som talarhand. Den vänstra handen är normalt lyssnarhand och den högra talarhand för högerhänta personer. I dövblindas teckenspråk kan ansiktssignaler inte användas för att signalera t.ex. frågor p.g.a. avsaknaden av synen. De grammatiska egenskaperna hos signalerna flyttas i stället till händerna eller som det verkar, försvinner helt.

Figur 1. visar hur talar- och lyssnarhanden hos både talaren och lyssnaren fungerar i samtalet. (Ritad av Nils Forshed).

Lyssnaren håller sin lyssnarhand på den andra som tecknar, d v s på talarens talarhand. Talarhanden rör sig under lyssnarhanden. Talarens hand fungerar som talarhand och hans andra hand som lyssnarhand som tar emot signaler från lyssnarens talarhand. Såväl talaren som lyssnaren använder samtidigt en hand som lyssnarhand och den andra handen som talarhand.

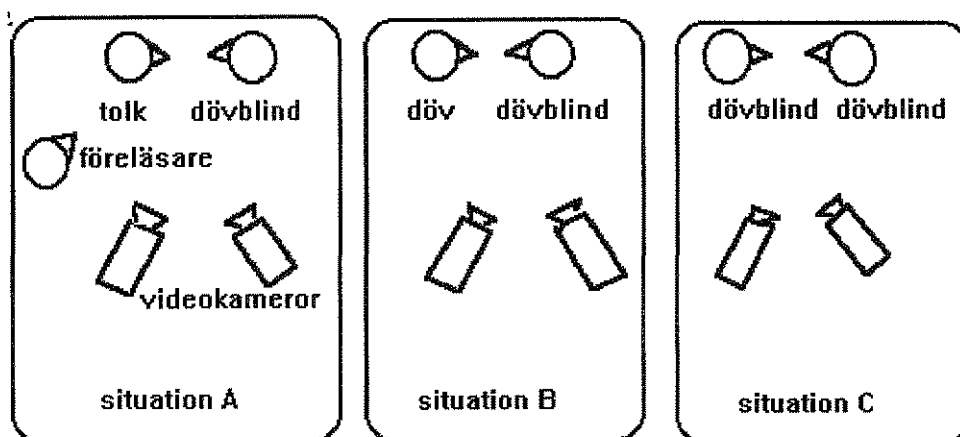
En dövblind med tolk utnyttjar nästan hela tiden lyssnarhanden t ex vid föreläsningssituationer, och har då prathanden i vilande läge, färdig att avbryta tolkningen när den dövblinde inte förstår ett tecken eller en mening. Det är enkelt och ekonomiskt men det finns en hel del individuell variation i hur mycket och när man använder båda händerna. Jag har sett några använda helst tvåhandsmetoden d v s två händer lyssnar hela tiden på tolken, en del använder oftast en hand i sådana situationer.

4. MATERIAL OCH ANALYSMETOD

För att kunna studera kommunikationen hos dövblinda samlade jag in material för vidare analys. Materialet består av ca 2 timmars videoinspelningar av dövblinda som använder teckenspråk i olika kommunikationssituationer. I den första situationen (Fig.2 A) talar en föreläsare och en tolk översätter föreläsningen till teckenspråk för en dövblind man. I den andra (Fig.2 B) pratar samma dövblinda person med en seende döv. I den sista dialogen (Fig.2 C) samtalar mannen med en dövblind kvinna om flera olika ämnen. I alla de tre situationerna använder man taktill kommunikation.

Totalt deltog fem försökspersoner i videoinspelningarna. Figur 2. visar hur videoinspelningarna i de tre samtalsituationerna gjordes.

Både den dövblinda mannen och den dövblinda kvinnan vars kommunikation jag studerat har gått i dövskolan och är döva från födseln. Därför lärde de sig teckenspråk innan synen försämrades efter puberteten. De har ögonsjukdomen retinitis pigmentosa, RP som orsakar gradvis inskräkning av synfältet med blindhet som följd. Nu är de båda i medelåldern och kan inte se tydligt längre utan blir tvungna att hålla i händerna på den som tecknar.

Figur 2. visar hur ett teckenspråkigt samtal dokumenterades i tre olika samtalsituationer.

Efter inspelningarna tidkodades videomaterialet för att underlätta analysen. Man kan hitta ett visst avsnitt med hjälp av tidkoden när man letar efter det. Man kan även se hur lång tid det tar för ett samtal eller delar av samtalet.

I teckenspråksanalysen skriver man ner enskilda tecken, satser eller hela teckenspråkstexter för att få översikt över enstaka grammatiska detaljer eller hela den syntaktiska strukturen.

Transkriptionssystem används alltså som ett tekniskt hjälpmedel för forskning av tal- och teckenspråk. Skillnaden mellan skriftssystemet och transkriptionssystemet av teckenspråket består av att skriftssystem för talade språk är en form av kommunikation, en förmedling av budskap och bevaring av budskap, medan det än så länge endast finns försök till skriftssystem för teckenspråk i USA. Det finns tex en tidning som är skriven med ett sådant system, men det är inte speciellt utspjutt bland döva.

Det internationella fonetiska alfabetet för talade språk kan inte användas därför att teckenspråket är ett visuellt språk. Formen på handen, rörelsens art och omfång och artikulationsställe är viktiga beståndsdelar i teckenspråket, som ett transkriptionssystem för talade språk inte klarar av att beskriva.

För att fånga inte bara den manuella komponenten hos tecknen utan även rörelser och positioner hos artikulatorer har man skapat fonematiska skriftssystem för teckenspråk t.ex. i USA, Storbritannien, Tyskland, Danmark, Finland och Sverige. För att skriva upp viktiga detaljer eller satser i mitt material har jag använt teckenskriften enligt Bergmans transkriptionssystem för svenskt teckenspråk (Bergman 1982, se också Bergman & Björkstrand 1993).

(2) } L^{^*} / ∪ L^{^*} L[↑]

Är du döv?

Enligt det andra sättet betraktar man allt detta som bekant och transkriberar tecknet med versaler motsvarande det svenska ordet. PEK betyder pekning mot något, till exempel PEK-c "jag", PEK-f "du" eller "det där", PEK-fv (pekning fram-vänsteråt) eller PEK-fh (pekning fram-högeråt).

(3) DÖV PEK-f
Du är döv.

Detta sätt är mindre tidskrävande. Transkriptionen tar inte så lång tid och man kan få översikt t.ex. över den syntaktiska strukturen och kan skilja olika satstyper åt. En ja-nej-fråga markeras i teckenspråket i motsats till påståendesatser med höjda ögonbryn, framåtböjd huvud och något framåtlutad kropp. Om man vill skilja mellan påståendet "Du är döv" och frågan "Är du döv?" i transkriptionen kan man beskriva användandet av ansiktssignaler mer detaljerad som i ex. 4 nedan, där den heldragna linjen med ett litet f till höger markerar att det är en fråga.

(4) _____ f
DÖV PEK-f
Är du döv?

Transkriptionen av texterna i det här arbetet är i första hand avsett för analys av satsstrukturen i teckenspråket hos dövblinda. Jag transkriberade enligt det senare systemet, d.v.s. det motsvarande svenska ordet skrivet med versaler, och använde teckenskriften bara för att ange den exakta teckenformen när tecknet utfördes på avvikande sätt, t.ex. med en annan teckenform eller när det inte finns någon svensk motsvarighet för tecknet.

Ca en fjärdedel av materialet har transkriberats och intressanta fenomen i de dövblindas teckenspråk som skiljer sig från dövas teckenspråk har identifierats för senare analys. Detta gäller t.ex. användningen av ansiktssignaler, feedback, upprepade tecken, pekningar, flermorfemiga tecken och markeringen av olika satstyper.

5. ANALYS

Analyserna i den här uppsatsen är baserade på den teckenspråkiga kommunikationen i videoinspelningar av samtal mellan en dövblind och en tolk, en dövblind och en döv samt en dövblind och en annan dövblind. Direkta observationer i naturliga samtalssituationer har också gjorts. Det som intresserat mig mest är att se vad som händer med teckenspråket när det förmedlas taktilt, från hand till hand. Då måste man ändra om teckenspråkets fasta element: ansiktssignaler, gester och pekningar mm. till en annan form.

Förändringarna undersöktes genom att analysera samtalet ur flera synvinklar, bl.a. analyserades hur olika satstyper realiserades hos de dövblinda. Några detaljer som avviker från teckenspråket redovisas för i det följande.

Termer som jag använder i min artikel är följande; talaren är den som producerar yttrandet och lyssnaren den som tar emot och avkodar yttrandet. Fast det inte är fråga om talat språk används alltså termerna även om teckenspråkskommunikationen. Kommunikationen mellan dövblinda personer eller med den dövblinde kallas taktill kommunikation. Den ena personen håller i händerna på den andra som tecknar. Talarens högra hand fungerar som talarhand och vänstra hand som lyssnarhand för högerhänta. (I mitt material är en dövblind vänsterhänt.) Två handroller är med i samtalet hela tiden: talarens talarhand skickar meddelanden till lyssnarens lyssnarhand. Lyssnarens talarhand är beredd att sända feedback till talarens lyssnarhand eller signalera att man vill yttra något.

5.1. ANSIKTSSIGNALER

Ansiktssignaler spelar en viktig roll i teckenspråkskommunikationen. Vi använder ansiktssignaler, mimik, kropp och händer i olika syften i all kommunikation, såväl talad som tecknad, t.ex. för att ge uttryck åt våra känslor eller för att reglera samtalet. I teckenspråkiga samtal används ögonen som samtalsreglerare på ett något annorlunda sätt än i talat språk. Ansiktssignaler används grammatiskt. Olika delar av ansiktet kan ha olika språklig funktion. De viktigaste ansiktsområdena i teckenspråket är ögon och munnen som signalerar olika grammatiska funktioner på olika språkliga nivåer. Blickriktningen och ögonens rörelser ingår t.ex. som komponenter i flera lexem; SE-NED-PÅ (där ögonen från att ha sett på samtalsparten riktas ner), SOVA (där man blundar som en del av tecknet), TITTA-NOGA (ögonen som följer texter noga).

Den som tar ordet har först ögonkontakt med mottagaren men sedan kan han/hon rikta sin blick åt olika håll för att uttrycka språklig information (Wallin 1986). Ögonen har också en viktig roll syntaktiskt bl.a. vid etablerandet av referenspunkter samt vid deiktisk och anaforisk referens. Dessutom har blinkningar påvisats fungera som satsgränsmarkörer (Bergman 1982).

Även munnen kan ingå i lexikala enheter och fungera som betydelseskiljande element i teckenspråkets grammatik, d.v.s. utnyttjas på morfologisk eller syntaktisk nivå. Munrörelser kan ingå som komponenten i ett tecken dvs. orala adverb ("obs", munnen utformar "obs" i tecknet VET-EJ som motsvarar svenska 'vet inte') eller som motiverade rörelser, t.ex. BITA (som mimiskt biter något).

Förutom dessa genuint teckenspråkliga munnrörelser finns det tecken vars orala komponent är ett lån från svenskan i t.ex. vissa substantiv.

På dövas teckenspråk uttrycker man t.ex. storleken på något med ögonen och munnen samtidigt som tecknet för föremålet i fråga tecknas. En tjock bok tecknas således på följande sätt: händerna formar tecknet /FORM-PÅ-BOKEN/ samtidigt som munnen formas för att beteckna ett tjockt föremål (kinderna blåses fulla med luft) och ögonen vidgas. En tunn bok tecknas med samma form på föremålet men ansiktssignaler (u-formade mun och kisande ögonen) avslöjar att den boken är tunn. De dövblinda kan inte utnyttja den här typen av icke-manuella signaler i ansiktet när de tecknar. För dövblinda måste handformen vara tydlig för ansiktssignaler saknas. Till exempel kan man först teckna BOK, sen tecknet för TJOCK.

Ögonbrynsrörelser är en av de ickemanuella signaler. De kombineras med huvudrörelser, ögonens öppningsgrad och blinkningar. Trots samma teckenföljd skiljs en ja-nej-fråga från en påståendesats genom höjda ögonbryn och längre duration hos sista tecknet. En frågeordsfråga (tex. VAD, VAR, VARFÖR) har sammandragna ögonbryn. En relativsats markeras med höjda ögonbryn, hakan indragen och kisande ögon. (Se Bergman 1992).

Dövblinda kan inte helt utnyttja varken de viktiga grammatiska eller de samtalsreglerande uttrycksmedlen i ansiktet på grund av försämrad eller avsaknad syn. I videomaterialet kommer det tydligt fram att de dövblinda blir osäkra ifall ansiktssignaler används i kommunikationen.

Tolkningsituationen är ofta ansträngande för båda tolken och den dövblinde. (Normalt kräver tolkningssituationen alltid koncentration för döva men den kräver ännu mera koncentration hos dövblinda.) De mimiska inslagen saknas i tecknen och ersätts med taktila signaler men "färgrikedomen" försvinner vilket orsakar att missförstånden ökar. En dövblind står ofta på gränsen mellan att förstå och gissa vad tolken har tecknat. Det kräver alltså stor koncentrationsförmåga av mottagaren att bearbeta information. Taktilt teckenspråk, från hand till hand via känsln, kräver också mycket övning.

Som ansiktssignaler räknas i det följande skiftningar i ansiktsuttryck för att ge uttryck för känslor samt huvudets skiftningar och hållning, ögonbryn, ögon, haka och mun.

Att även små ansiktssignaler spelar stor roll i samtalet framgår tydligt i tolksituationen i mitt material.

- (5) (ihopdragna ögonbryn och huvudskakning)
tolk: PEK-c ÅR 42...47 ÅR GAMMAL.
översättn: Jag är 42..nääh..47 år gammal.
föreläsare: Jag är 47 år gammal.

dövblind: STOPP

tolk: 47 ÅR GAMMAL PEK-c
Jag är 47 år gammal.

I (5) översätter tolken budskapet från föreläsaren till den dövblinde. Mitt i tolkningen avbryter plötsigt tolken och reparerar det hon tidigare sagt. Felsägningen som syns i tolkens ansikte har dock den dövblinde inte kunnat uppfatta för han fick information endast genom händerna. Den dövblinde undrar vilken av dem är rätt ålder. Därför avbryter han och ber om upprepning. Tolken har glömt att förmedla sin reparation taktilt.

Liknande situationer där icke-manuella signaler spelar stor roll uppstår ibland i samtalen med en seende döv. Resultaten visar att en tolk och en seende döv inte tar hänsyn till ansiktssignaler i tolkningen och kommunikationen med dövblinda. Försökspersoner har själva sagt att de ofta inte tänkte på det.

Dövblinda i mitt material själva använda ansiktssignaler i liten omfattning. Det händer dock att de skakar på huvudet eller nickar ibland automatiskt i samtalssituationen också då de kommunicerar med varandra. Den dövblinda kvinnan är gift med en seende döv. Därför skakar hon på huvudet och nickar oftare än den andra dövblinde försökspersonen. Båda är medvetna om att ansiktssignaler ingår i teckenspråket men de kan enbart producera men inte percipiera dem.

5.2. TURTAGNING

Turtagningen är en viktig del av kommunikationen, en grundläggande samtalsmekanism. I den språkliga interaktionen turas man om att yttra sig d.v.s. talaren och lyssnaren byter hela tiden roller i ordnade former. Blicken är ett mycket effektivt medel för att reglera turtagningen. Man kan slippa att bli indragen i en diskussion genom att undvika att titta på den som ställer en fråga (typisk elevstrategi i skolan) eller man kan försöka ta turen med att intensivt söka blickkontakt med den som har ordet/turen. Blickregleringen spelar en mycket stor roll i det teckenspråkiga samtalet. Den som har ordet har ögonkontakt med lyssnaren. Om talaren redogör för något utförligt är det vanligt att han/hon låter blicken vandra bort en stund för att sedan åter fästa den på den som lyssnar när talaren vill poängtera något eller kolla om lyssnaren hänger med.

Den som vill överta ordet måste avvakta ögonkontakt med samtalspartern. Det innebär att den som har ordet inte bara avgör vem som står i tur att yttra sig då det finns flera samtalsdeltagare som t.ex. i ett klassrum, utan också när detta sker genom att använda blicken (Svartholm 1993).

Baker (1977) som studerat amerikanskt teckenspråk (ASL), urskiljer fyra olika grupper samtalsreglerande signaler i teckenspråket, nämligen för inledning, fortsättning, byte och avslutning. När talaren inleder en tur lyfter han/hon händerna från viloläget, viftar med handen eller rör vid den tilltalade för att få dennes uppmärksamhet. Han/hon kan luta sig framåt och behöver inte ha ögonkontakt. Den tilltalade signalerar att talaren får börja en tur med att ta ögonkontakt och låta händerna vila. Typiska fortsättningsmarkörer i amerikanskt teckenspråk är de följande: om talaren vill fortsätta sin tur så undviker han/hon ögonkontakt, han/hon kan möjligen öka hastigheten på sitt tecknande och återvänder inte till viloläge, d.v.s. lägger inte ner händerna. Om talaren vill lämna ifrån sig turen signalerar han/hon detta genom att a) återta ögonkontakt, b) minska hastigheten på teckenutförandet, c) visa uppmärksamhet genom att vända upp handflatorna, genom att peka på den tilltalade, genom att hålla kvar eller höja sista tecknet som i frågor eller genom att ha åtföljande frågeintonation i ansikte, d) eller låta händerna falla i viloläge.

Baker redovisar inga avslutningssignaler men beskriver tre olika grader av viloläge; a) helt viloläge; händerna i knät, hängande utefter sidorna eller på magen, b) halvt viloläge; handflatorna vända uppåt/ framåt mot den tilltalade, och c) kvartsviloläge; en hand vilar mot kroppen ovanför midjan (vid snabba turbyten).

Av naturliga skäl kan de dövblinda inte utnyttja blicken för att reglera turtagningen. Själva turtagningen mellan de dövblinda i mitt material fungerar genom byte av handroller. När talaren vill teckna dominerar talarens talarhand samtalet. Om lyssnaren vill överta turen avbryter han/hon talaren genom att prata med sin talarhand. De använder ibland bakåtböjning eller framåtböjning av överkropp eller huvud så att motparten känner det. De dövblinda utnyttjar inte ansiktssignaler alls i turtagningen fast de nickar ibland automatiskt.

Andelen överlappande tal i t.ex. talad engelska varierar mycket beroende på a) vad man håller på med (=verksamhet), b) vilka det är som samtalar och i vilka roller. (Nofsinger 1991). Det är vanligt i dövas teckenspråk att man tecknar "i mun på varandra". Det beror på nog på teckenspråk är ett visuellt språk. Det beror också på vilken verksamhet och vilka roller som gäller. Ex 6. är ur en dialog mellan två döva på teckenspråk.

Ex. (6) A: KAN PEK-f LAGA [SJÄLV MANUELLT]
 B: [OM ELEKTRONISK] KAN SE SJÄLV..
 A: Kan du laga det själv?
 B: Om det är elektroniskt kan jag se själv om det är något fel.

Det är ovanligt i mitt material att de dövblinda har "överlappande tal", d.v.s. tecknar samtidigt så att en dövblind använder sin talarhand och lyssnarhand samtidigt som en annan dövblind också tecknar. I korta snabba turtagningar förekommer det dock ibland.

I ex. 7 visas snabba turbyten utan överlappningar; a) A påstår, b) B frågar, c) A svarar och ger bekräftelse, d) B formulerar påståendet, e) A svarar o.s.v.

- (7) a) dövblind A ÖPPNA-LOCK STÄNGA-LOCK SKRIVA=
 Man kan öppna och stänga locket på skrivaren.
 b) dövblind B =RUND?=
 Är den rund?
 c) dövblind A =STÄMMA=
 Ja det stämmer.
 d) dövblind B =PEK-c HA HEMMA=
 Den har jag hemma.
 e) dövblind A =STÄMMA=
 Det stämmer.
 f) dövblind B =HETA S-A-M-L-A-X-M-A=
 Den heter Samlaxma.
 g) dövblind A =STÄMMA=
 Det stämmer.
 h) dövblind B =KÄND NAMN=
 Det är av känd märke.
 i) dövblind A =MEN DÖVBLIND BELGIEN BARA DÖVBLINDTOLK
 MASKIN KONTAKT UNDVIKA
 Men en dövblind från Belgien har kontakt endast med skrivaren
 och undviker kroppslig kontakt med dövblindtolken.

Så här påverkar mottagarens (dövblind B) kommentarer på huvudpersonens (dövblind A) talhandling och uppmuntrar huvudpersonen att fortsätta sin tur genom att tala om att hon känner till ämnet. Huvudpersonen A berättar senare mer om ämnet.

På detta sätt får de dövblindas samtal en snabb och intensiv turtagning, d.v.s. de byter roll i samtalet genom händerna, lyssnarhand och talarhand. När talaren har avslutat sin tur övertar lyssnaren utan att byta händernas plats. Om talaren vill använda sina båda händer för att betona något, berätta något längre stycke eller visa vissa tecken med båda händerna, övergår talaren till detta i samtalet. Så sker ofta i berättarsituationerna.

Exempel (8) är exempel på längre, berättande sekvenser i samtalet.

- (8) A: DÖVA SITTA-MOT-VARANDRA LÅNG-BORD DÖVA SITTA-MOT-VARANDRA TECKNA VARANDRA TECKNA. DÖVBLIND OCH DÖVBLIND PRIVAT P-R-I-V-A-T PRIVAT VILL-INTE PRATA VISA VILL-INTE UNDER BORD TECKNA.=
Döva sitter mot varandra vid det långa bordet och tecknar med varandra. Dövblinda vill inte teckna offentligt utan för privat samtal under bordet.
- B: = ALDRIG PEK-c ALDRIG PEK-c HAFT ALDRIG [PEK-c]
Jag har aldrig gjort det!
- A: [DÖ]VA SE NYFIKEN. BARA PRIVAT P-R-I-V-A-T UNDER BORD.=
Döva kan titta nyfiken på vad dom pratar om. Det är bara privat. Därför tecknar dom under bordet.
- B: = PEK-c ALDRIG SE SÅNT.
Jag har aldrig sett sånt.
- A: [DÖ]VA KAN-INTE SE OMÖJLIGT UNDER TECKNA UND[ER].
Döva kan inte titta på när de dövblinda tecknar med varandra under bordet.
- B: [JASÅ] PEK-c (INTE) TÄNK T PÅ. PEK-c ALDRIG SETT.
PEK-c VANLIGT TECKNA PRATA MED VARANDRA ALLTID PEK-c. NYTT UNDR A =.
Jaså. Jag tänker inte på det. Jag har inte sett sådant. Jag brukar prata med andra som vanligt . Det är nytt för mig.
- A: = LÅNGT-DIT TECKNA UNDER JA =
Där under bordet tecknade de, ja.
- B: = JASÅ
Jaså.

Baker redovisade samtalsreglerande signaler i amerikanska teckenspråket. De dövblinda tar turen på samma sätt som de döva brukar, dvs genom att lyfta händerna från viloläget, genom att låta händerna vila eller öka hastigheten på sitt tecknande. Det enda som de dövblinda totalt missar är regleringen av ögonkontakt. Istället för ögonsignaler använder de effektivt sina händer i turtagningsögonblicket. För att börja samtalet tar talaren fast lyssnarens händer så att han/hon förstår att talaren vill börja med något ämne. Under samtalet kan lyssnaren dominera samtalet genom att ge signaler från sin talarhand till talarens lyssnarhand. Om talaren vill fortsätta sin tur behåller han sin tur genom att hålla tecknet kvar i luften.

5.3 FEEDBACK

De signaler som vänds från lyssnaren till talaren under hennes tur kallas feedback signaler. Feedback kan få olika uttryck i ett samtal, bl.a. kan ögonen, tystnad eller ansiktet användas för att signalera feedback.

Baker (1977) skiljer följande funktioner hos feedbackmarkörer i amerikanskt teckenspråk. Den tilltalade signalerar att han förstår, håller med osv genom att ha ögonkontakt kvar, kan då och då göra små rörelser såsom nicka, le, ändra kroppshållning, visa förvåning osv. Hon kan peka mot talaren efter varje proposition eller upprepa en del av talarens tecken.

Jämförelser mellan döva och dövblinda när det gäller feedback visar att döva naturligtvis har större möjligheter till visuell feedback genom ansiktssignaler, ögon, mun, huvud osv. Om lyssnaren vill avbryta samtalet kan han visa detta genom frågande ögonbryn, nekande uttryck eller genom att vända sin blick från talaren. Om talaren avslutar samtalet och sätter sina händer i vila är det mottagarens tur att föra samtalet vidare.

I dövblindas teckenspråk används istället för visuell feedback "taktila signaler", lätta trycksignaler i lyssnarens talarhand eller korta kommentarer som JA. Här följer ett exempel där huvudpersonen betonade påståendet och hur den dövblinda mottagaren reagerade.

(9) dövblind A: LÅNGT-DIT TECKNA UNDER JA
 Där under bordet tecknade de, ja!
 dövblind B: JASÅ
 Jaså.

Det är typiskt för de dövblinda att upprepa en del av talarens tecken

(10) A: TANT KVINNA T-A-N-T
 B: TANT JA TANT

I föreläsningssituationerna använder den dövblinde bara sin lyssnarhand när tolken tecknar. Prathanden i vilande läge är beredd att ge kommentarer typ JA. Den dövblinde kan välja att ge feedback genom prathanden eller visuellt t ex vid nickningar eller frågeuttryck till den seende tolken. Tolken missar en del för den dövblinde ger ibland inte visuell feedback. Den dövblinde kan inte av förklarliga skäl använda de visuella feedbackmarkörerna effektivt.

I (11) översätter tolken budskapet från föreläsaren till den dövblinde. Mitt i satsen avbryter den dövblinde med tecknet STOPP istället för ansiktssignaler (annars använder man ihopdragna ögonbryn om lyssnaren inte förstår informationen). Efteråt upprepar tolken med bokstaveringen av tecknet men då i mitt bokstaveringen förstår den dövblinde hela meningen och ber därför tolken fortsätta.

- (11) tolk: MEN PEK-c SKA ANVÄNDA TILL ANNAT OCKSÅ TILL FORTSÄTTA F-O-R-T UTBILDNING
Men jag ska använda det till annat också, till fortbildningen.
- dövblind: STOPP
Stopp.
- tolk: F-O-R-T-U-T..
Fortut..
- dövblind: JA
Ja.
- tolk: TILL LÄRARE.
till lärare.
- föreläsare: Men jag ska använda det (videobandet) också till fortbildningen för lärare.

Kommunikationssituationen är begränsad, samtalet sker bara mellan två deltagare. Problem kan uppstå med feedback i situationer med seende döv och tolk då dövblinda släpper handkontakten och tecknar med sina båda händer. Då får inte den dövblinde någon feedback.

5.4 UPPREPADE TECKEN

Teckenanvändare kan upprepa vissa tecken för att betona något. Upprepningar ingår också i grammatiken hos teckenspråket. Exempel på detta: VAD TRO PEK-f VAD (Vad tror du?) där tecknet för frågeordet alltså utförs såväl i början som i slutet av satsen.

Av mina transkriptioner framgår att två dövblindas samtal innehåller ett stort antal upprepade tecken, inte av grammatiska skäl utan av osäkerhet eller för att man vill försäkra sig om att budskapet har kommit fram. Det visar sig ibland att om lyssnaren inte ger feedback blir talaren osäker ifall lyssnaren har förstått budskapet. Detta förekommer framför allt i tolksituationen och även i samtal mellan en dövblind och en seende döv.

- (12) tolk: MEN ANNAN SAK... FINNS ANNAN I-N-F... INFORMATION I ANSIKTET FINNS ANNAN TILL EXEMPEL SKILJA MELLAN FRÅGA OCH ...VERKLIGHET.
- översättn. Men en annan sak...det finns annan information i ansiktet, det finns annat, till exempel skillnaden mellan fråga och...verklighet.
- föreläsare: Men det finns annan information i ansiktet, till exempel skillnaden mellan fråga och påstående.
- dövblind: ...

Vid tolkningen förekommer ofta tvekpausar, dvs längre pauser än vanligt. Den dövblinde reagerar inte (vilket kan uppfattas som om den dövblinde förstått allt eller inget). Tolken upprepar ofta tecken t ex i (12): ANNAN (tre gånger). Upprepningar kan bero på brist på feedback från den dövblinde eller att tolken vill upprepa tecken för att göra informationen tydligare. Det kan också bero på att tolken själv är osäker på vad t ex föreläsaren sagt.

Då den dövblinde tecknar till en seende döv förekommer också många upprepningar. Det kan bero på brist på feedback från den döve därför att den dövblinde släpper ofta handkontakten och tecknar med båda händerna när samtalsparten är seende.

(13) dövblind: PEK-c HAFT PEK-c HAFT PEK-c HAFT TRÄFFA DÖV
SYNSKADAD FRÅN FINLAND.
Jag har, jag har, jag har träffat en döv synskadad från Finland.

döv: ...

(14) dövblind: PAPPA FÖRR PAPPA MONTÖR BIL MÄSTARE OCH
MAMMA K-I-O-S-K... KIOSK $\vec{J} \underset{\sim}{\wedge} \overset{+}{J} \underset{\sim}{\wedge} | \ddagger$
...KIOSK K-I-O-S-K...
PEK-f TECKEN K-I-O-S-K (hålla i lyssnarens händer).
Pappa var förr bilmontör och mamma jobbade i kiosken....
Hur tecknar du kiosk?

döv: K-I-O-S-K JA
Kiosk ja.

dövblind: TECKEN PEK-f (hålla i lyssnarens händer).
Hur tecknar du?

döv: KIOSK $\tilde{S} \overset{\wedge}{\sim} \overset{+}{\omega} \ddagger$
Kiosk.

dövblind: JASÅ KIOSK $\tilde{S} \overset{\wedge}{\sim} \overset{+}{\omega} \ddagger$ KIOSK $\vec{J} \underset{\sim}{\wedge} \overset{+}{J} \underset{\sim}{\wedge} | \ddagger$
OLIK SÖDER SVERIGE OCH NORD NORRLAND OLIK
TECKENSPRÅK.
Jaså. Kiosk och kiosk. Olika tecken för södra Sverige och norra
Norrländ.

döv: JA.

I exemplen ovan känner den dövblinde litet osäkerhet inför vad han ska tala om eller väntar på feedback från lyssnaren. Ex. (14) visar att den dövblinde väntar på feedback från den döve och uttrycker därför en fråga efteråt. Jämför med att döva har ögonkontakt när de vill kolla om lyssnaren hänger med.

Även tolken använder många upprepade tecken, ibland på ett speciellt sätt. Munrörelser underlättar uppfattningen av vissa tecken i dövas teckenspråk som har samma form men olika betydelser. Ofta tecknar tolken först ett tecken och efteråt bokstaverar hon ordet för att ge tydligare information till de dövblinda, i ex. (15) och (16).

- (15) tolk: INTRESSANT I-N-T-R-E-S-S-A-N-T
(Jfr GÄRNA har samma form).
- (16) tolk: PROJEKT P-R-O-J-E-K-T
(jfr PLAN, TEKNIK har samma form)
- (17) tolk: ANPASSA A-N-P-A-S-S-A

I ett avsnitt (i ex 17) tecknar tolken ANPASSA som är ett tvåhandstecken och bokstaverar sen ordet. Men den dövblinde vill ha upprepning av samma tecken för han använder endast en hand, sin lyssnarhand. Han sätter då sina både händer mot tolkens och kontrollerar hur tecknet "ser ut" i båda händer.

Sådana likformade tecken och bokstaverade ord används inte särskilt ofta mellan dövblinda, men de förekommer. När den dövblinde tecknar till en annan dövblind använder hon också upprepade ord för att förtydliga informationen.

- (18) dövblind A: PRIVAT P-R-I-V-A-T PRIVAT
(jfr LEDIG har nästan samma form)
- (19) dövblind A: BELGIEN B-E-L-G-I-E-N BELGIEN

5.5. PEKNINGAR

Pekningar används i olika funktioner och situationer. I svenskan finns det skillnad mellan persondeixis och platsdeixis. Man pekar med pronomen ut person respektive plats. "Den där bilen vill jag ha". Vid deiktisk syftning hänvisar det pronomina ordet till något som inte finns med i samtalet utan som hör till den yttre situationen. Bl.a. personliga och possessiva pronomen, "jag", "vår" osv. Persondeixis är bunden i tal-situationen här och nu, i samtal är "du" (tilltalad) och "jag" (talare) rent samtaldeiktiska. Tredje person refererar till såväl saker som personer som inte deltar i samtalet. (Ahlgren, 1984). Pronomen används också anaforiskt. Anaforisk referens betyder att pronominet pekar bakåt eller framåt i texten snarare än på något i själva situationen. Tex "jag" används anaforiskt i direkt anföring. "Anna sa: Jag tycker att du är mycket trött."

I svenskt teckenspråk förekommer såväl deiktisk som anaforisk referens, (se Wallin 1985.) Däremot gör man ingen skillnad mellan person- och platsdeixis. Motsvarigheten till personliga pronomen i teckenspråket är pekningar. PEK-c: talaren pekar på sig själv i betydelsen "jag", PEK-f: talaren pekar på den tilltalade i betydelsen "du", PEK-fv eller PEK-fh på omtalad eller omtalat i betydelsen "hon/han", "det-där". Pekningen är platsdeiktisk, inte persondeiktisk. Man pekar ut referenten (personen), men det avgörande för tecknets utformning är var i rummet referenten finns i förhållandet till talaren (plats).

En mycket vanlig konstruktion i svenskt teckenspråk är att subjektet har en pronomina kopia som står sist i satsen. Pek-fv är koreferent med MAMMA, dvs PEK-fv syftar på samma person som frasen MAMMA (Bergman 1988).

- Ex (20) MAMMA TRÖTT PEK-fv
Mamma är trött.

De dövblinda använder inte ofta pekningar förutom för att markera sig själv (PEK-c) eller den tilltalade (PEK-f). De dövblinda använder sällan TUM-PEKh (peka ut med tummen) som i exempel (21):

Ex (21) TRÖTT TUM-PEK-h
Han är trött.

Vid analysen visade det sig att pekningar ofta förekommer i tolkningssituationen i mitt material.

- (22) tolk: PEK-f ÄR PRECIS PEK-f TALA OM SYNONYMER PRECIS
PEK-f EN SAK VI FUNDERA ÖVER HUR GÖRA.
översättn. Det är precis det du talar om; synonymer. Precis det är en sak som vi funderar över hur man gör.
föreläsare: Det är precis det du talar om; synonymer. Det är en sak som vi funderar på.
- (23) tolk: PEK-f BAND VIDEO ANVÄNDA TILL DÖVBLIND TOLK
UTBILDNING PEK-f ANVÄNDA TILL
översättn. Det här videobandet användas till dövblindtolkutbildningen. Det används till.
föreläsare: Det här videobandet ska användas till dövblindtolkutbildningen.

Hur kan den dövblinde skilja på pekningar som syftar på tilltalad respektive omtalat. Det är mycket oklart mellan pekningar för "du" och "det" trots att det bara finns platsdeixis i teckenspråket. Frågan är hur den dövblinde uppfattar det. Dövblinda själva använder ett mindre antal pekningar i samtal sinsemellan. De använder istället t.ex. substantiv. I samtal med seende använder dövblinda ofta pekningar "du", "han bredvid mig" eller PEK-fv GODIS" den där godisen på bordet" om han/hon känner till lokalen i hennes/hans närhet. Dövblind till annan dövblind använder tydliga pronomina uttryck med pekningar följda av bokstaverade ord.

(24) dövblind B: PEK-fh H-A-N BERÄTTA
Han berättar.

I tolkningssituationen använder tolken ofta pekningar mot sig själv PEK-c, fast pekningen refererar till föreläsaren. En van tolkanvändare förstår skillnaden men det kan uppstå oklarhet för den dövblinde. I ett avsnitt avbryter den dövblinde tolkningen och vill fråga föreläsaren om något. Han pekar mot föreläsaren och inte mot tolken.

(25) dövblind: FÖRE FÖRE EGEN VILKET FÄRG HÅR INGER
PEK-fv
Innan hon börjar vill jag fråga vilken färg Ingers hår har.

När det gäller lokaliseringen av teckenlexem använder dövblinda färre pekningar och possessiva markörer som kräver olika referenspunkter i rummet framför tecknaren.

5.6 SATSTYPER

Man har olika sätt i världens språk att markera vilken typ av talhandling det är man uttrycker. Vanliga satstyper är påståendesatser och frågesatser. Den tredje satstypen är imperativsatser. Det är ett universellt drag hos (mänskliga) språk att ha tre olika typer av satser. (Bergman 1983 och 1992, Dahl 1986, Croft 1990).

I svenskan markeras frågesatser med hjälp av ordföljd, frågetecken (i skrift) och intonation (i tal) samt frågeord.

Enligt Dahl (1986) finns det en korrelation mellan olika satstyper och den funktion de fyller:

<u>språklig/interaktiv funktion</u>	<u>satstyp</u>	<u>exempel</u>
informerande	påståendesats	Pelle springer
styrande	imperativsats	Spring, Pelle!
informationssökande	frågesats	Springer Pelle?

I en ja/nej frågan flyttar det finita verbet till första platsen i satsen. (Pojken kommer. Kommer pojken?) Till skillnad från ja/nej - frågan har frågeordsfrågor ett frågeord t.ex. vad, när, hur osv. Frågeord ligger först i satsen och ordföljden är omvänd utom när frågeordet fungerar som subjekt. Imperativsatsen har inget subjekt, (Kom hit!).

I teckenspråket markeras skillnaden mellan fråga och påstående genom icke-manuella signaler (se avsnitt 4). Jag tar några exempel på satstyper i teckenspråket som har utnyttjat det visuella inslaget i ansiktet. Det mesta intressanta är att observera frågesatser hos dövblinda. Hur kan dövblinda "se" skillnaden mellan påståendesatser och frågesatser utan det visuella inslaget.

Ansiktssignaler innebär subtila språkliga signaler med ögonbryn, ansiktsuttryck, huvud- och kroppshållning. De ickemanuella markörer används i t.ex. frågekonstruktion. En påstående och en ja-nej-fråga som båda har samma teckenföljd skiljes genom ögonbryn, ögon och huvud samt överkropp. En ja-nej-fråga har höjda ögonbryn och längre duration hos sista tecknet medan en frågeordsfråga har sammandragna ögonbryn. Uttrycket i ansiktet visar vilken satstyp talaren avser.

I teckenspråket:

Ex (26) KÄNNA PEK-f
 Du känner honom.
 ansiktssignaler: avslappnad

Ex (27) _____f
 KÄNNA PEK-f
 Kan du honom?
 ansiktssignaler: ögonbryn uppe, kisande ögon

Dövblinda använder ansiktssignaler lite tydligare i samtalet med seende personer än med andra dövblinda, bl.a. höjda ögonbryn förutom att sista tecknet hänger kvar i luften.

Döv som lyssnare:

- (28) dövblind: kisande ögon
KÄNNA PEK-f---
Känner du henne?
- (29) dövblind: höjda ögonbryn
HAFT TRÄFFA PEK-f---
Har du träffat henne?
- (30) dövblind: höjda ögonbryn
HAFT PEK-f HÖRA TRE BARN TRE
Har du hört att hon har tre barn?

Tolk som lyssnare:

- (31) dövblind: ihopdragna och sista bokstaven kvar i luften mot tolken
VAD GRUND ÖGON F-E-E-D-B-A-C-K---
Vad betyder feedback?

Dövblinda sinsemellan utnyttjar ansiktssignaler i mindre omfattning. Istället för frågesatser med ansiktssignaler använder dövblinda i mitt material i fallande frekvensordning; a) frågeordsfrågor > b) sista tecknet hålls kvar i luften > c) kroppshållning > d) tecknet FRÅGA.

Frågeordsfrågor är alltså de vanligast förekommande i mitt material. Några exempel:

- (32) PEK-f GÖRA VAD BERÄTTA TECKNA
Berätta vad du har gjort.
- (33) PEK-f HUR TUNNELBANA HIT IDAG
Hur åkte du med tunnelbanan hit idag?

Det näst vanligaste sättet att markera en ja/nej-fråga är genom att hålla det sista tecknet kvar i luften dvs längre duration hos sista tecknet (markeras med ---). Det är också ett vanligt sätt även i dövas teckenspråk.

- (34) PEK-c HAFT LÄST OM SDR KONGRESSMOTIONER. HAFT HÖRT
PEK-f---
Jag har läst SDR:s kongressmotioner. Känner du till dem?
- (35) FÖRSTÅ PEK-f---
Förstår du?

Dövblinda använder ibland bakåtböjning eller framåtböjning av överkropp eller huvud (markeras med >>>) för att markera en fråga.

- (36) PEK-f.. TOLK ÄR NÖJD TOLK FUNGERA BRA DIG>>>
Är du nöjd med tolken?
- (37) UPPVÄXT POSS-f PAPPA MAMMA JOBBA POSS-f PAPPA MAMMA
JOBBA>>>
Vad jobbade dina föräldrar med under din barndom?

- (38) HUR POSS-f PAPPA MAMMA KONTAKT MED DIG PEK-f LITEN>>>
Hur kommunicerade dina föräldrar med dig som liten?

Det sista och minst vanliga sättet är att markera en fråga med hjälp av tecknet FRÅGA förekommer främst i samtal mellan två dövblinda.

- (39) ROLIG BRA. FRÅGA HUR BRA HUR.
Roligt. Hur gick det där?

5.6. FLERMORFEMIGA TECKEN

Med flermorfemiga tecken i teckenspråket menas tecken där olika komponenter kan sägas tillföra tecknet var sin delbetydelse t.ex. handformen har egen betydelse, artikulationsstället (lägen) betydelse och rörelsen ytterligare sin. Teckenformen och dess betydelse kan omformas och specificeras genom att bilda referenspunkter (Bergman och Wallin 1984) då placerar man ut tecknet i förhållande till talaren.

Ex. (40)

grundform: SITTA (tecknas i det neutrala läget framför tecknaren)
sitta

flermorfemig: SITTA-BREDVID MIG
(tecknas antingen till höger eller till vänster eller till höger om talaren)
sv. översättning 'någon sitter bredvid mig'
Ett enda tecken kan uttrycka en hel sats på svenska.

Jag har inte hittat några avvikelser i användandet av flermorfemiga tecken hos de dövblinda, utan de används i nästan samma utsträckning som hos seende döva. Här modifierar den dövblinde grundtecknet TECKNA till TECKNA-NERE (teckna nere under bordet). De dövblinda använder även variationer, t ex SITTA till SITTA-MOT-VARANDRA (böjda pek- och långfingrar liksom två människor sittande mot varandra).

(41) dövblind A:

DÖVA SITTA-MOT-VARANDRA LÅNG-BORD DÖVA
SITTA-MOT-VARANDRA TECKNA VARANDRA
TECKNA. DÖVBLIND OCH DÖVBLIND PRIVAT
P-R-I-V-A-T PRIVAT VILL-INTE PRATA VISA VILL-INTE.
UNDER BORD TECKNA-NERE.

Döva sitter mot varandra vid det långa bordet och tecknar med varandra. Dövblinda vill inte teckna offentligt utan för privat samtal under bordet.

dövblind B: ALDRIG PEK-c ALDRIG PEK-c HAFT ALDRIG PEK-c
Jag har aldrig gjort det!

Möjligt är antalet flermorfemiga tecken mindre än i dövas teckenspråk p.g.a. utnyttandet av rumsliga begrepp, spatialitet, vilket inte har bevisats än. Annars använder de dövblinda många flermorfemiga tecken och beskriver olika situationer med hjälp av dessa tecken.

6. SAMMANFATTNING AV RESULTATEN

Vanlig teckenspråkskommunikation förutsätter att deltagarna i ett samtal ser varandra: såväl turtagande och feedbacksignaler som olika grammatiska egenskaper hos språket förutsätter visuell kontakt. När teckenspråk används i samtal mellan dövblinda eller i tolkning till dövblinda sker naturligtvis en anpassning så att den visuella informationen ersätts med något annat.

För att ta reda på vad som sker redovisar jag dels några exempel på framgångsrik tolkning dels också exempel på samtal där minst en av deltagarna är dövblind. Det är svårt att jämföra mellan de olika kommunikationssituationerna för samtalssituationen är helt olik föreläsningssituationen där lyssnaren är mera passiv. Men några intressanta detaljer finns i alla de situationer jag studerat jämfört med teckenspråkskommunikationen mellan seende döva.

6.1. Ansiktssignaler

De mimiska inslagen saknas i tecknen och ersätts med taktila signaler men "färgrikdomen" försvinner. Det innebär att risken för missförstånd ökar i kommunikationen mellan den dövblinde och den seende. Istället för skiftningar i ansiktsuttryck samt hållning, ögonbryn, ögon, haka och mun betonar dövblinda ett uttryck med händer, d v s de tecknar "tungt" eller långsamt.

6.2. Turtagning och feedback

Turtagningen är intensiv och feedback sker snabbt tack vare handkontakt mellan de dövblinda. I kommunikationen mellan den dövblinde och den seende kan avsaknad av feedback såväl som ögonkontakt vålla problem. Då brukar den dövblinde släppa båda händerna från den seende lyssnaren och använder både sin tal- och lyssnarhand för att teckna fritt hela meningen eller berättelsen. Ögonkontakt och nicking spelar stor roll för de seende personerna men för de dövblinda är handsignalen (tex klappning av motpartners hand) den viktigaste delen av feedback och turtagning.

6.3. Upprepade tecken

Upprepade tecken förekommer mest i tolkningssituationen. Tempot och rytmen är något långsamt i det tolkade samtalet. Dessutom förekommer tvekpauiser och ovanligt långa pauser även mitt i satsen. För att försäkra informationsöverföringen upprepas nyckelordet tom två-tre gånger. Även det svenska ordet kan användas, då stavas det med hjälp av handalfabetet före eller efter teckenordet. Tolken gör detsamma för att ge den dövblinde en säkrare avläsning vilket dels kan vara mycket bra ur överförings-synpunkt men dels gör samtalet långsammare.

6.4. Pekningar

Tolken använder mycket pekningar. Dels i samband med substantiv, dels som person-deixis. Detta försvårar avläsningen hos den dövblinde. I lokaliseringen av teckenlexem använder de dövblinda färre pekningar och possessiva markörer. Istället för pekningar, PEK, använder de ibland substantiv, egennamn eller persontecken.

6.5. Satstyper

Dövblinda markerar att en mening är en fråga med hjälp av frågemarkörer (frågeord, kvarhållning av tecknet, kroppshållning och tecknet fråga) och i vanliga fall genom att dra ut på det sista tecknet i meningen för att markera att de väntar på svar.

6.6. Flermorfemiga tecken

Möjligen är antalet flermorfemiga tecken mindre hos de dövblinda än i dövas teckenspråk p.g.a. att de dövblinda inte använder rumsliga, spatiella begrepp i samma utstreckning som de döva. Men det tycks också vara den enda skillnaden: de dövblinda utnyttjar även de många flermorfemiga tecken och beskriver olika situationer med hjälp av dessa tecken.

Avslutnigtvis använder de dövblinda i princip samma teckenspråk som de har lärt sig innan synen försämrats. De har teckenspråk som primärt språk och använder det på mer eller mindre samma sätt som förut innan synen försämrades. Men de är tvugna att använda taktil kommunikation, dvs en del av tecknen har anpassats efter de dövblindas speciella behov och de använder således teckenspråk utan de icke-manuella inslagen. Alltså har de dövblinda en kulturell och social gemenskap med andra döva.

7. DISKUSSION OCH RIKTNING FÖR FRAMTIDA FORSKNING

Jag har i den här studien analyserat kommunikationen dels mellan dövblinda, dels mellan en dövblind och en seende (en hörande tolk eller en döv). Analysen visar, att de två sistnämnda inte alltid tar hänsyn till den dövblindes speciella behov. De använder tex ansiktssignaler i större utsträckning än vad den dövblinde klarar av, vilket leder till att han/hon måste be om en upprepning. Kännedom om de dövblindas eget kommunikationsmönster och kommunikationssätt leder förhoppningsvis till att de seende blir mer uppmärksamma på sin egen användning av mimik mm och anpassar sitt tecknande mer.

Min studie visar också att det behövs bättre språkvetenskapliga kunskaper om dövblindas sätt att kommunisera på teckenspråk. Vi vet alldeles för litet för att kunna övertyga de dövblinda själva om att de har ett fullgott språk. Min studie är ett första försök att beskriva teckenspråkig kommunikation med anpassning till deras speciella behov.

I jämförelse mellan de tre olika kommunikationssituationer är informationsöverföringen osäkrare och långsammare i det tolkade samtalet än i kommunikationen mellan den dövblinde och den seende. Däremot är kommunikationen mellan de dövblinda mest välflytande och fungerar på ett naturligt sätt genom taktil kommunikation.

I mitt material fungerar kommunikationen på ett tillfredsställande sätt trots avsaknaden av ansiktssignaler. Överföringen av informationen sker istället via händer. Detta vållar problem för de seende personerna: det är inte lätt att uppfatta taktila signaler för en som kan se. Däremot är det inte något problem för de dövblinda att kommunicera sinsemellan. De tar hänsyn till varandra, upprepar budskapet om det behövs, på en rimlig nivå.

Den här studien är bara ett pilotstudie men det ger inspiration till fortsatt forskning: det är uppenbart att det finns såväl likheter som intressanta skillnader mellan det teckenspråk som de döva använder och det som de dövblinda använder. Studien väcker också nya tankar och funderingar kring allmänt språkvetenskapliga frågor. En djupare studie behövs också för att ge en bredare bild av de dövblindas teckenspråk.

Rent konkret behövs det en djupare analys av olika tolkningssituationer. Man kunde jämföra situationer med en hörande dövblindtolk och en döv dövblindtolk för att få en uppfattning hur situationen ter sig för den dövblinde. Förmodligen skulle man komma fram till att det behövs flera döva dövblindtolkar som använder samma språk som dövblinda.

På den tekniska sidan vore det trevligt att få bättre möjligheter att göra videoanalyser. Man skulle kunna hitta de minsta signalerna i dövblindas händer som är svåra att upptäcka för en utomstående. Det är ju inte så lätt att titta på videoinspelningar och upptäcka alla små detaljer som utnyttjas istället för ansiktssignaler. En möjlighet skulle kunna vara muskelundersökningar utförda av fysiologer. (Tekniken har tidigare använts för att studera teckenspråkstolkarnas förslitningsskador.)

Teckenförklaring och använda förkortningar

BRA	Svenska ord skrivna med versaler betecknar tecken.
N-E-J	Bindestreck mellan versaler betecknar bokstavering.
DÖV/BLIND	Betecknar en sammansättning.
f	Betecknar ja/nej-fråga.
PEK	Pekning
PEK-f	Små bokstäver efter teckenordet anger riktningar och positioner i förhållande till den tecknande. c= center, nära eller i kontakt med den tecknandes kropp, h= höger, v= vänster, f= framför den tecknande, fv= till vänster om f, fh= till höger om h.
...	Kort paus, tvekpaus.
---	Det sista tecknet i meningen hålls kvar i luften.
>>>	Bakåtböjning eller framböjning av överkropp eller huvud.
[]	Överlappning, talaren och lyssnaren tecknar samtidigt till varandra.
=	Snabb turtagning, omedelbart utan paus på varandra följande yttranden
FSDB	Föreningen för Sveriges dövblinda
SRF	Synskadades Riksförbund

Litteraturförteckning

- Ahlgren, I. (1984):
Persondeixis i svenska och teckenspråk. Forskning om teckenspråk XIV.
Stockholm: Stockholms universitet, institutionen för lingvistik.
- Andersen, O.V. & Thustrup, A. (1993):
How can the sign language of the deaf be modified or be expanded with tactile elements to make it useful as a mean of communication with congenitally deaf - blind children. The seventh EUSSG conference, Potsdam, Germany.
- Baker, C. (1977):
Regulators and turn-taking in American Sign Language. I Friedman, L. (red.):
On the Other Hand: New Perspectives on American Sign Language. New
York: Academic Press, 215-236.
- Bergman, B. (1982a):
Teckenspråkstranskription. Forskning om teckenspråk X. Stockholm:
Stockholms universitet, Institutionen för lingvistik.
- Bergman, B. (1982b):
Några satstyper i det svenska teckenspråket. Forskning om teckenspråk XI.
Stockholm: Stockholms universitet, Institutionen för lingvistik.
- Bergman, B. (1988):
Satsstruktur i teckenspråket. Kompendium. Institutionen för Lingvistik, avdel-
ningen för teckenspråk. Stockholms universitet.
- Bergman B. (1992):
Teckenspråket - ett svenskt minoritetsspråk. Forskning om teckenspråk XVII.
Stockholm: Stockholms universitet, Institutionen för lingvistik.
- Bergman, B. & Wallin, L. (1984):
Satsstruktur i det svenska teckenspråket. Forskning om teckenspråk XIV.
Stockholm: Stockholms universitet, Institutionen för lingvistik.
- Bergman, B. & Björkstrand, T. (1993):
Kompendium i teckentranskription. Stockholm: Institutionen för Lingvistik,
avdelningen för teckenspråk. Stockholms Universitet.
- Brennan, M (1990):
Word Formation in British Sign Language. University of Stockholm,
Stockholm.
- Croft, W. (1990):
Typology and universals. Cambridge textbooks in linguistics. Cambridge
University.
- Dahl, Ö. (1982):
Grammatik. Lund: Studentlitteratur.

- Fuglesang, L. (1987):
Kommunikasjon med dövblinde. Kan jeg bruke en av dövblindes viktigste taktil-kinestetiske kommunikasjonsformer, to-hånds alfabetet, på talespråkets premisser?
 Sosialpedagogikk grunddfag, Universitetet i Oslo.
- Fuglesang, L. (1988):
Kommunikasjon med dövblinde. Non-verbale aspekter ved bruk av to-hånds alfabetet? Pedagogikk mellomfag, Universitetet i Oslo.
- Föreningen Sveriges Dövblinda (1992):
Dövblindhet - vad är det? broschyr.
- Hassinen, L. (1990):
Communication with the deaf-blind: A preliminary study of tactile forms of communication. In association with Bencie Woll as part of a study attachment at the Centre for Deaf Studies, Bristol University.
- Heilelsen, B. (1991):
Döves tegnsprog anvendt i kommunikation med dövblinde elever, som har god synsrest og som er funktionelt döve. Artikel i NUDs serie av arbetstexter, Drottninglund, Danmark.
- Liddell, S.K & Johnson, R.E. (1989):
American Sign Language. The Phonological Base. Sign Language Studies 64.
- Lundström, B. (1992):
Det dövblinda vill veta. Handikappinstitutet.
- Nofsinger, R.E (1991):
Everyday Conversation. Interpersonal Commtexts. SAGE publications, London.
- Reed, S. & Sturley, N. (1993):
Usher syndrome in the Deaf Community. The Seventh EUSSG, Conference, Postdam, Germany.
- Svartholm, K., Andersson, R. & Lindahl, U. (1993):
Samspråk i dövundervisning. Stockholm: Stockholms Universitetet, Institutionen för Nordiska Språk.
- Synskadades Riksförbund (1991):
Retinis Pigmentosa - Vad är det? Broschyr.
- Wallin, L. (1985):
Icke-manuell anaforisk referens i svenska teckenspråket. FoT videogram II. Stockholm: Stockholms Universitet. Institutionen för lingvistik.
- Wallin, L (1994):
Polysyntetiska tecken i svenska teckenspråket. Stockholm: Insitutionen för Lingvistik, avdelningen för teckenspråk. Stockholms Universitet.

I serien
FORSKNING OM TECKENSPRÅK (FOT)
 har hittills följande nummer utkommit:

*I	1976	Ahlgren, I:	Rapport om planering och förarbete i projektet "Tidig språklig kognitiv utveckling hos döva och gravt hörselskadade."	32 s.
*II	1978	Bergman, B: Ulfsparre, S: Ahlgren, I:	The first national symposium on signlanguage research and teaching. Teaching sign language to hearing parents of deaf children. Early linguistic cognitive development in the deaf and severely hard of hearing.	15 s.
*III	1979	Bergman, B:	Dövas teckenspråk - en inledning.	43 s.
*IV	1978	Bergman, B:	Current developments in sign language research in Sweden.	7 s.
*V	1979	Ahlgren, I:	Om språkutveckling hos hörande och döva.	12 s.
VI	1980	Ahlgren, I	Projektet "Tidig språklig kognitiv utveckling hos döva och gravt hörselskadade": Arbetssätt och erfarenheter. Döva barn och vuxna döva.	28 s.
VII	1980	Ahlgren, I:	Döva barns teckenspråk	26 s.
VIII	1982	Wallin, L:	Sammansatta tecken i svenska teckenspråket	27 s.
IX	1982	Ozolins, B:	Lördagsskolan 1977-1978	20 s.
X	1982	Bergman, B:	Teckenspråkstranskription.	43 s.
*XI	1982	Bergman, B:	Sign Typology. Verbs and Adjectives: Some Morphology Processes in Swedish Sign Language. On Localisation in the Swedish Sign Language. Några satstyper i det svenska teckenspråket.	21 s. 13 s. 13 s. 17 s.
XI:2	1982	Bergman, B:	Några satstyper i det svenska teckenspråket.	17 s.
XII	1982	Svartholm, K:	Döva och samhällets skrivna språk. En forskningsöversikt och en tillbakablick.	70 s.
XIII	1984	Ahlgren, I:	Döva barn och skriven svenska	43 s.
*XIV	1984	Bergman, B:	En jämförelse mellan dynamiska och statiska satser i svenska och teckenspråk.	14 s.
		Bergman, B & Wallin, L:	Satsstruktur i det svenska teckenspråket.	11 s.
		Bergman, B:	Verb och adjektiv: Några morfologiska processer i svenska teckenspråket.	12 s.
		Ahlgren, I:	Persondeixis i svenska och i teckenspråk.	11 s.

XV	1987	Thurén L:	Döva i Sverige – en delkultur?	22 s.
XVI	1989	Hedberg, T:	Persontecken. Deras härkomst, bildningssätt och användning.	63 s.
XVII	1992	Bergman, B:	Teckenspråket – Ett svenskt minoritetsspråk	13 s.
XVIII	1994	Mesch, J:	Dövblindas teckenspråk. En pilotstudie.	26 s.
XIX	1995	Bergman, B:	Manuell och ickemanuell negation i svenska teckenspråket	19 s.
XX	1996	Ahlgren, I:	Om dövblindfödda barns möjlighet till språkutveckling.	18 s.
XXI	1998	Ahlström, M & Svartholm, K:	Barndomshörselskadades erfarenheter och upplevelser av tvåspråkighet. En pilotstudie	42 s.

VIDEOGRAM

I	1981	Bergman, B & Wikström L-Å:	Svenska handalfabetet och bokstaverade tecken (Svartvitt, utan ljud)	49 m.
			Kopieringskostnad 150:- plus kassettkostnad	15 s.
			Tryckt supplement till Videogram I med innehållsbeskrivning.	
II	1985	Wallin, L:	Icke-manuell anaforisk referens i svenska teckenspråket. (Färg, med tolkning till svenskt eller engelskt tal)	126 m.
			Kopieringskostnad 150:- plus kassettkostnad	11 s.
			Tryckt supplement till Videogram II med innehållsbeskrivning.	12 pp.
			Printed supplement for the video 'Non-manual anaphoric reference in Swedish Sign Language'.	

Nya häften i FOT-serien aviseras i de nordiska dövtidningarna.

Beställningar sänds till:

Stockholms universitet, Institutionen för lingvistik, 106 91 Stockholm.

(Tel. 08 - 16 23 47; texttelefon 08 - 15 81 13, e-post: exp@ling.su.se)

Faktureringsavgift, porto samt ev. moms tillkommer.

Häften får kopieras under förutsättning att också omslagssidan kopieras.

* Numret är slut.

ÖVRIGT

- Ahlgren, I & Bergman, B (eds): Papers from the first international symposium on sign language research. Leksand: SDR, 1980. 299 pp.
- Ahlgren, I & Björneheim, B:
Ahlgren, I: Tvåspråkighet och dövlarutbildning. 17 s.
Lingvistik och språkundervisning. Särtryck ur Nordisk tidskrift för dövundervisningen, nr 1, 1981.
- Bergman, B: Studies in Swedish Sign Language 30 s.
(Sammanfattning av FOT nr III, X och XI) 1982.
- Brennan, M: Word Formation in British Sign Language. 205 pp.
Stockholm University
- Wallin, L: Polysyntetiska tecken i svenska teckenspråket. 161 s.
Stockholms universitet, Institutionen för Lingvistik, 1994
- Wallin, L: Polysynthetic Signs in Swedish Sign Language, 22 pp
English summary of Polysyntetiska tecken i svenska teckenspråket. Stockholms universitet, Institutionen för Lingvistik, 1994.
- Wallin, L: Polysynthetic Signs in Swedish Sign Language, 165 pp
English edition of the full dissertation. Institute of Linguistics, Stockholm University, 1996
- Mesch, J: Teckenspråk i taktill form - turtagning och frågor i 235 s.
dövblindas samtal på teckenspråk. Stockholms universitet, Institutionen för Lingvistik, 1998